

ԵՐԵՒԱՆԵԱՆ ՈՒՂՂԱԳՐՈՒԹԵԱՆ ԴԵՄ

(Շար. տես Բազմավէպ 1925, էջ 42)

Ե

Ն Ո Ր Ս Ի Ա Լ

Սակայն մեր այդ կարդացած խոստովանութիւնը շփոթելու չենք ապաշխարողի մը զղշական ձայնին հետ: Այդ խոստովանութեան ներքե ծածկուած է յափըացումը մեղքէ մը, և ծարաւը նորի մը: Մակինցեանի վշտին առիթը՝ հին ուղղագրութիւնէ հեռացումը չէ, այլ այն՝ թէ անոր տրուած հարուածը դեռ շատ թեթեւ է, և « ռեֆորմը սառել մնացել կէս ճանապարհին »: Այսինքն է՝ թէ աքեղեան գրութեան նպատակը՝ անոր առաւելութիւնը չէ եղեր հին վրայ, այլ սկզբնաւորութիւն մը՝ ջնջելու անպայմանաբար հայ ուղղագրութիւնն ու գիրը զլստվին, Աքեղեանին յաւորդեցնելով լատինական այբուբենը, զարդափար մը, որոյ արձագանքը Մակինցեանէ յառաջ Երեւանէն հասաւ մեզ, ներկայ վիճակը կոչելով « անցման ջրջան »: Հայոց Ոստանն ամբողջովին ու յաւերժաբար խզել կ'ուզէ իւր կապը մեծ Հացեկացւոյն հետ. և անա թէ ինչ զօրաւոր պատճառէ շարժած:

Կովկասեան ազգերէն շատերը կը հասկանան ու կը խօսին իրարու լեզու, բայց առանց կարողալու գիրար: Արդ՝ « մի ընդհանուր գիր (լատիներէնը) մտցնելը, կ'ըսէ Մակինցեան, հնարաւորութիւն կը տար բազմալեզուեան կովկասոց ոչ միայն խօսիլ իրար հետ զանազան լեզուներով, այլ և կարդալ զանազան լեզուներով, ծանօթուոյ գրականութեան » և այլն: Այդ բազմալեզուները զրազէտներ են ուրեմն. որոնք եթէ դրացի բարբառներու բառազրոյց ու քերականին ամբողջ ծանրութիւնը վերուցեր են, չէին կարող մէկ կամ երկու օր ալ նուիրել անոնց այբուբենին ծանօթութեան: Եւ յետոյ ո՞վ կ'երաշխաւորէ այդ

օտար ցեղերուն հայ լեզուի ու գրականութեան ծանօթանալու բաղձանքը, երբ ընդհանուր այբուբենի քաղափարը մշակող երևանցիք՝ իրենք անգամ անոնց ծանօթանալու յօժարութեան ապացոյցը չեն ուզեր տալ մեզ:

« Մի քանի անգիր ազգեր, կը յարէ Մակինցեանը, ինչպէս չուվաշները, չերեմիսները քիչ ժամանակ առաջ ընդունել էին ռուսերէն այբուբենն ու գիրը, Բայց արդէն յաւորդ հերթին՝ չերքեզները, ափխազները համար կազմուեց մի այբուբեն, որ հիմնուած է լատինական գրի վրայ: Նոյնպէս վարուեցին և կիլիզգները, Թիւրքերն ևս իրենց համար ստեղծեցին նոր այբուբեն, որ դարձեալ հիմնուած է լատինականի վրայ »: Ուրեմն ուսու վարժարաններէ ելած այդ պարոնայց համար հայ ազգը բնաւ չի տարբերի միւս կիւսավարներէ, զրէ՛ զրականութիւնն ու պատմութիւնն զուրկ ցեղերէն: Չափազանց պատիւ մեր ազգին և իւր երևանցի ներկայացուցաց:

Շատ բնական էր՝ որ այդ անգիր ազգերը քաղաքակիրթ ցեղերու կարգին անցնելու համար՝ ստիպուած լինէին նոր գիր մ'առնուլ, և առին. ու կովկասի Թուրքերը փոխեցին իրենց այբուբենը, որ լեզուին դուռը չէր, այլ լեզուն անոր դուռը: Մի՛ թէ աղոնց պատճառաւ Յոյները, Գերմանացիք կամ Յապոնացիք փոխեցին կամ պիտի փոխեն իրենց տառերը, կամ եթէ յիշեալ կովկասեցի անգիրները փոխան լատիններէն՝ ընդունէին ուրիշ գիր մը, եւրոպացի լատինագիր ազգերը պիտի հրաժարէին իրենց տառերէն: Քաղաքակիրթ հին ազգերն ինչո՞վ ցոյց կու տան իրենց վաղեմի քաղաքակիրթութիւնը, եթէ ոչ՝ իրենց սեռահական գրով ու գրականութեամբ: Հայուն ձեռքէն ինչո՞ւ կողոպտել այդ մեծ ազգերու կարգին պատկանելու փաստերը, և անգիրներու հետ խառնել, Հայուն՝ որ ապրի կ'ուզէ իրեւ հին ու քաղաքակիրթ ցեղ մը:

Ուրիշ հարցում մը, լատինական գիրը պիտի ջնջէ՞ հայկականը, թէ անոր հետ

ստիպողաբար պիտի ուսուցուի վերջինն ալ, եթէ հայերէնը պիտի դարձարի, ուրեմն որոշուած է ծանր տապանաբար մը ղնել մինչև ցարդ ապրած ու բարգաւաճած մեր անցեալ գրականութեան վրայ, որոյ հետ շատ աւելի անհաշտ է լատին գիրը քան երևանեան արդի աղճատանքը, իսկ եթէ ամէն հայ — ինչ որ գործնականի մէջ անկարելի է — պիտի շարունակէ ուսանիլ հայ գիրն ալ, ինչո՞ւ մեր լեզուն զրկել իւր տառերէն, և ոչ մանաւանդ ըսել՝ թէ հայ այբուբենի հետ պէտք է ուսուցանել միւս լեզուաց բանալի առաջարկուած լատինականն ալ:

Մակինցեան յառաջ կը բերէ «հայերենին յարմարեցրած լատինական այբուբենը, որ մշակել է ընկ. Բոգդատիւր» և Ո՛վ է այդ օտարախոս տարօրինակ մարդը, կամ ինչպէս իւր այդ ձեռնարկը կարելի է «ընկերի» գործ համարել: Եւ բրածն ինչ է: Մեր այբուբենի մէկ մասին հետ յարմարող լատին գրերէն զատ՝ միւսերուն դէմ՝ զրեր է բազմաթիւ յարմարագրելու, որոցմէ միւս ցեղերն ալ իրենց սեպակական ներք պիտի ունենան հարկաւ, և որոց ուսումը թէ Հայոց և թէ ուրիշ ազգերու համար արդէն բաւական աշխատանք կը պահանջէ, ինչպէս իրարու տառեր ուսանիլը: Ինչ շահեցանք ուրեմն այդ անծառօթ «ընկերի» գործէն, զոր Մակինցեանը պանծանօք յառաջ կը նետէ:

«Որքան շուտ, կը շարունակէ, մենք արիւիւր նետենք սահակ—մեսրոբեան անկյունավոր տգեղ և աչքերի համար փնասակար այբուբենը, այնքան շուտ կ'ազատուինք Արեղեանի ուղղագրութիւնից» և — Ոյ, պարոն. ձեր կարծիքը կը յարմարի արիւիւր, բայց մեսրոբեան գիրը, եւ ձեր անկյունավոր ակնոցներն են՝ որ այդպէս կը ցուցնեն Հայեցեալի գիւտը: Անոր գիրն ընդհակառակն բոլորած էր, ինչպէս կ'երևի ցարդ հին երկաթագիր գրչագրաց մէջ, և միջին դարն անկիւնաւորեց, կարող էք և գովելի գործ պիտի կատարէք՝ մեսրոբեան նշանագրին վրայ բարեփոխել այժմեանը, ինչպէս արդէն

վենետիկ ըրած է մասամբ 44 էջի մէջ իմ տուած վկայութեան շեղագրին մէջ, Բայց և պէտք չէ մոռանալ՝ որ արդի անկիւնաւորէն աւելի փնասակար է արտասահմանի Հայութեան աչքերուն՝ Երևանի անկյունավորը:

Մակինցեան կ'առաջարկէ այժմէն թոյլ տալ ամենուն՝ ըստ հաճոյս զրել լատիներէն ու հայերէն, և «մենք չենք կասկածում, կ'ըսէ, որ լիակատար ազատութեան դէպքում ամենակարճ ժամանակի ընթացքում յաղթութիւնը կը տանի լատինական գիրը: Արտասահմանի հայերին էլ աւելի հեշտ կը լինի համոզել լատինական գիրը գործածել քան Արեղեանի ուղղագրութիւնը» — Պատրանք մ'է, պարոնս, անոյշ պատրանք մը՝ եթէ կ'ուզէք, բայց միշտ պատրանք մը:

Կը հարցնեմ. ինչ ո՞նով պիտի փոխանակէ լատին այբուբենը հայ գրին. ըստ հին տառաշրջութեան, ինչպէս նշանակած է Բոգդատիւրը, թէ ըստ ներկայ արտասանութեանց: Առաջին պարագային՝ միայն երևանեցող պիտի ծառայէ այն, և հայ գաղթականութեանց ոչ, հնչումնբոլ անհասարկութեան պատճառաւ իսկ տառաշրջելով ըստ այժմեան ձայնից, երևանեցիք իրենց արուեստական արտասանութեան համեմատ՝ պիտի փոխանակեն գրերն այսպէս. ք-բ, պ-ք, գ-ց, կ-ւ, դ-ւ, տ-ւ և այլն. և գաղթականութիւնը ըստ իրենց հնչման ու տրամաբանօրէն՝ ք-ք, պ-պ, գ-ց, կ-կ, տ-տ, Որով «Բագրատունի, զպիր, կարգ» և այլն՝ մին պիտի տառաշրջէ Bagratuni, dpir, carg, և միւսը՝ Pacraduni, tbir, garc. զի այսպէս միայն կը լինի ներկայացնել բնիկ հնչումները: Եւ որովհետև անբնական է այս բաժանական դրութիւնը, պիտի ստեղծուի քան զներկայն յոռեզոյն վիճակ մը, Հայաստան գործածելով լատին տառերը, և գաղթականութիւնը պահելով մեսրոբեանը: Կը հետեւի՝ որ լատինական գիրն աւելի փնասակար պիտի լինի քան արեղեանի ուղղագրութիւնը. և թէ հայ աւանդական գրութիւնն իւր այժմեան կրկնակ

հնչումներով կը մնայ միակ յարմար նշանակողը՝ կապելու իրարու հետ հայութեան բոլոր հատուածները:

Եւ իմ այս ամէն նկատողութիւնք նախատեսել կու տան ինձ՝ թէ Երեւան իւր մտադրած երկրորդ փորձէն վերջ անգամ մ'աշ պիտի ստիպուի խոստովանել « առաջնորդութիւն », զոր տեսաւ առաջին մեծագործը ու խոստովանել փորձին վրայ: Որովհետեւ այս նորը կատարողն ալ մի և նոյն մտայնութիւնն է. և որովհետեւ բացարձակապէս ճշմարիտ է լատին ցերթողին առածը՝ թէ « Անարուեստ փախուստ մեզաց յայլ իմն անէ մուրմուրիւն և: Եւ եթէ երբեք յաջողի կողմաստան ազգերուն գրեթե միութիւնը, և Երեւան տարածի ընկղմի անդարձարար նոյն հոսանքին մէջ, արտասանմանի Հայութեան երազած քաղցր Հայաստանէն յիշատակ մը միայն պիտի մնայ անոր այնուհետեւ. անցած յիշատակ մը:

Հ. Վ. ՀԱՅՈՒՆ

Գ Ր Ա Կ Ա Ն

ԻՄ ՍԻՏԻ ԵՐԳԸ

Սոյն քերթուածը գրուած է շուրջ 1140 թմ. գիւցազիմ մահճո քառասուն տարի միայն յետոյ. — իմ Ախտի երգ (Cantar de Mio Cid) կոչուած է, որովհետեւ քերթուածին մէջ յամախ հիմն ստացական անվանքը կ'ընկերանայ Սիտի, իբր արտայայտութիւն գործողութ մեծարանքի մը:

Մէկ ծնողով միայն ունի քերթուածը, սկիզբը անկատար. բայց քմազատութիւնը ունի միջոցներ՝ պակասը լրացնելու:

Սիտի ամուսամբ ուրիշ քերթուած մը եւս կայ՝ ԺԻ դարում գրուած, ժողովրդական երգերու հաւաքածոյ մը որ կը սկսի Սիտի մանկութեամբ:

Ասոնց մասին ընդարձակօրէն խօսուած է զոր, ծիւ Յառաջաբանին մէջ, եւ քիւ ատենժժ լոյս կը տեսնէ. — Ուրախ երգը՝ որմէ մոլորմիտ տեսնուեցաւ « Բագմալէպի մէջ, լոյս տեսած է արդէն. ամբողջութիւնը կարգաւ փափագողները՝ զիմեւ եմ մեր տպարանի տեսչութեամբ:

Ա.

ԱՔՍՈՐԸ՝

1

կը գարձնէր զըլուին իմ Սիտ, արտաստօք Հեղեղորէն բղիւնով իր աչքերէն, Ու կը նայէր: Տեսաւ դրոները տան բաց, Թառերն առանց մուշտակներու, կրկնոցի, Բագներէ եւ Թեպրիտի ցիւներէ Բոլորովին զատարկ: Եւ զի ունէր Սիտ Խորունկ ցաւ՝ մեծ մը հատալեց: Խօսեցաւ Սիտ բարութեամբ եւ համակամ զգուշութեամբ. « Դնորհակալ եմ քեզի, ով Տէր իմ Աստուած, Որ երկիրքն եւս: Ասոք բոլոր նիւթած են ինծի դէմ իմ Թշնամիներս ապիրատ »:

2

Իր ընկերները կը խորհին այն ատեն Ալէն ձախէն երկվարները խըթել, Ազատ արձակ թողլով սանձերն ու հիւքերն: Երբ Բիւարէն ելան՝ որին ունէին Աշակողմին, սակայն Բուրգոս մտնելուն Ունէին զայն ձախ կողմի իրենց: Այն ատեն Տնեց ուսերն իմ Սիտ եւ զլուխ վերցուց. « Հապա, Աբար Ֆանէզ, սիրտ առ, քաջ եղիւր, « Մենք վրտարուած ենք հայրենի մեր երկրէն »:

1. Զեռագրին սկիզբը էլ մը կը պակսի, բայց անոր պարունակութիւնը կարելի է հանել Cronica de Vseobte Reyesէն, որ կ'ըսէ. « Տես Ալֆոնս Թագաւորը մարդ զրկեց ըսելու Սիտին, Թէ զինք կը դատապարտէր աշտորի: Թագաւոր կարգաւ՝ Սիտ սպեց զիմարէն՝ Թէն շատ վշտացած: Ինչ որ աւելի միայն Թագաւորութեան գոյրը ելլելու: Մարդ զրկեց իր ազգականներուն եւ ըսաւ անոնք, Թէ Թագաւորը զինք աքսորած էր, և ինչ գրուած պոյսմանմամբ ունէր, և Թէ կը փափագէր զիմարէն Թէ որոնց կ'ուզէին մնալ, և որոնք իրեն ընկերանալ: Մենայա Աբար Ֆանէզ ըսաւ. Սիտ, ամէնքդիւ մեր հետ պիտի գանք, եւ պիտի ըլլանք օրինաւոր ճորտեր: Բոլոր միւսերն ալ խոստացան իրեն հետեւել ամէն տեղ, և երբեք զինքը չթողլելու եւ ոչ մէկ կերպով: Սիտ ուրախ եղաւ եւ պատասխանեց Թէ զերենց պիտի վարձաւորէր օր մը առատօրէն՝ Աստածոյ օգնութեամբ: Եւ իր բոլոր ընկերներով ճորտայ եկաւ Բիւարէն՝ զեղ է Բուրգոս: Զեռագրը կը սկսի ճիշդ այն կէտէն, երբ Սիտ Բիւարը Թողլով՝ կը նայի իր ընկերաբանին: